

KORXONA RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHDA MOLİYAVIY VOSITALARNI OPTIMAL TANLASHNING USLUBIY JIHATLARI

Abdumurotov Shohruh Shavkat o'g'li

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

i.f.f.d. PhD.

mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Maqolada korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda moliyaviy vositalarni tanlashning ko'p mezonli metodologiyasi takomillashtirilgan. Tadqiqot muallifning PhD dissertatsiyasidagi nazariy yondashuvlar, "Grand Techno Master" MChJning 2018-2022-yillardagi moliyaviy ko'rsatkichlari va iyerarxiyalarni tahlil qilish natijalariga asoslanadi. Moliyaviy diagnostika, ekspert baholash, juft taqqoslash, integral ustuvorlik va natijaviy monitoringni birlashtiruvchi besh bosqichli mexanizm taklif etilgan. AHP hisob-kitoblarida K1 muqobilining 0,452 ustuvorlik bilan birinchi o'rinni egallashi korxonada moliyaviy mustaqillikni mustahkamlash zarurati bilan izohlanadi. Metodologiyani rivojlantirish maqsadida moliyaviy risk bilan tuzatilgan ustuvorlik koeffitsiyenti va qarorni qayta kalibrlash sikli kiritilgan. Natijalar moliyaviy vositani faqat kapital qiymati bo'yicha emas, balki risk, kapital tuzilmasi, investitsion maqsad va raqobatbardoshlikka ta'sir bo'yicha kompleks tanlash lozimligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalaridan elektrotexnika sanoati korxonalari moliyalashtirish manbalarini tanlash, kapital tuzilmasini muvozanatlashtirish hamda moliyaviy qarorlarning ilmiy asoslanganligini oshirishda amaliy foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: korxona raqobatbardoshligi, moliyaviy vosita, moliyaviy injiniring, iyerarxiyalar tahlili, AHP, moliyaviy mustaqillik, moliyaviy risk, kapital tuzilmasi.

Аннотация

В статье усовершенствована многокритериальная методология выбора финансовых инструментов для обеспечения конкурентоспособности предприятия. Исследование основано на теоретических подходах диссертации автора на соискание степени доктора философии (PhD), финансовых показателях ООО «Grand Techno Master» за 2018-2022 годы и результатах метода анализа иерархий. Предложен пятиэтапный механизм, объединяющий финансовую диагностику, экспертную оценку, попарное сравнение, интегральную приоритизацию и мониторинг результатов. То, что в расчетах АНР альтернатива K1 занимает первое место с приоритетом 0,452, объясняется необходимостью укрепления финансовой независимости предприятия. В целях развития методологии введены коэффициент приоритета, скорректированный на финансовый риск, и цикл повторной калибровки решения. Результаты показывают, что финансовый инструмент следует выбирать комплексно не только по стоимости капитала, но и по риску, структуре капитала, инвестиционной цели и влиянию на конкурентоспособность. Полученные результаты могут использоваться предприятиями электротехнической

промышленности при выборе источников финансирования, балансировке структуры капитала и повышении обоснованности финансовых решений.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, финансовый инструмент, финансовый инжиниринг, анализ иерархий, АНР, финансовая независимость, финансовый риск, структура капитала.

Abstract

The article improves the multi-criteria methodology for selecting financial instruments to ensure the competitiveness of an enterprise. The study is based on the theoretical approaches of the author's PhD dissertation, the financial indicators and the results of the analysis of hierarchies of "Grand Techno Master" LLC for 2018-2022. A five-stage mechanism combining financial diagnostics, expert assessment, pair comparison, integral prioritization and result monitoring is proposed. The fact that alternative K1 takes the first place with a priority of 0.452 in the AHP calculations is explained by the need to strengthen financial independence in the enterprise. In order to develop the methodology, a priority coefficient adjusted for financial risk and a decision recalibration cycle were introduced. The results show that a financial instrument should be selected comprehensively not only by the cost of capital, but also by risk, capital structure, investment objective and impact on competitiveness. The findings can be used by electrical engineering enterprises to select financing sources, balance the capital structure and improve the validity of financial decisions.

Keywords: enterprise competitiveness, financial instrument, financial engineering, hierarchy analysis, AHP, financial independence, financial risk, capital structure.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida texnologik yangilanish sur'atlarining tezlashishi, mahsulotlarning hayotiy sikli qisqarishi va kapital bozorlaridagi o'zgaruvchanlik korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlash masalasini moliyaviy boshqaruv bilan yanada chambarchas bog'lamoqda [1]; [8]. Sanoat korxonasi yuqori sifatli va innovatsion mahsulot ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo'lishi mumkin, biroq mazkur salohiyatni amaliy natijaga aylantirish uchun investitsiya resurslari, aylanma kapital, eksportoldi moliyalashtirish va texnologik modernizatsiyani qo'llab-quvvatlovchi moliyaviy manbalarning barqaror tizimi zarur. Shu ma'noda korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda moliyaviy vositalardan foydalanish masalasi moliyalashtirishning texnik jarayoni emas, balki strategik boshqaruvning mustaqil funksiyasiga aylanmoqda.

O'zbekiston elektrotexnika sanoati mazkur muammoni tadqiq etish uchun muhim empirik maydon hisoblanadi. Tarmoqning yuqori kapital sig'imi, import qilinadigan texnologiyalar va butlovchi qismlarga ehtiyoj, eksport bozorlariga chiqish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish zarurati korxonalar oldiga moliyaviy manbalarni optimal tanlash vazifasini qo'yadi. Avtoreferat ma'lumotlariga ko'ra, elektr uskunalari ishlab chiqarish hajmi uzoq muddatli davrda sezilarli kengaygan, bu esa tarmoq korxonalarida investitsiyalarga ehtiyojning ham o'sishini anglatadi [12]; [16].

Korxonalarda amaliy qaror qabul qilish jarayonida esa muammo shundaki, moliyaviy vositalar bir vaqtning o'zida turli mezonlar bo'yicha qarama-qarshi natija berishi mumkin. Masalan, qarz moliyalashtirishi kapitalni tez jalb qilish imkonini yaratadi, ammo leverage va moliyaviy riskni oshiradi; o'z kapitalini ko'paytirish moliyaviy mustaqillikni mustahkamlaydi, lekin kapital narxi va korporativ nazoratga ta'sir qilishi mumkin; davlat kafolatlari va subsidiyalar moliyalashtirish xarajatlarini kamaytirishi mumkin, biroq ularning qo'llanish sohasi cheklangan bo'ladi. Demak, "eng arzon" yoki "eng tez" manba har doim ham "eng samarali" moliyaviy vosita emas.

Maqolaning maqsadi korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda moliyaviy vositalarni tanlashning ko'p mezonli metodologiyasini kengaytirish, iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli asosida moliyaviy qarorlarni tizimlashtirish va "Grand Techno Master" MChJ materiallari misolida ushbu yondashuvning amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat. Tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha qo'yildi: moliyaviy vositani qanday mezonlar va qanday ketma-ketlik asosida tanlash korxonaning moliyaviy barqarorligi bilan raqobatbardoshlik maqsadlari o'rtasidagi muvozanatni yaxshiroq ta'minlaydi?

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqobatbardoshlik nazariyasida M.Porter korxonaning uzoq muddatli ustunligini qiymat yaratish zanjiri, xarajatlar bo'yicha ustunlik va differensiallashuv bilan bog'laydi [4]. I.Ansoff esa strategik rivojlanishning barqarorligi resurslarni bozor imkoniyatlari va korxona maqsadlari bilan muvofiqlashtirishga bog'liqligini asoslaydi [10]. R.Feurer va K.Chaharbaghi raqobatbardoshlikni birgina bozor ulushi yoki rentabellik bilan o'lchab bo'lmasligini, u korxonaning joriy natijalari va kelajakdagi strategik salohiyatini birgalikda aks ettirishi kerakligini ta'kidlaydi [2]. Mazkur yondashuvlar moliyaviy vositalarni ham korxonaning joriy likvidililigini saqlash vositasi emas, balki raqobat salohiyatini shakllantiruvchi resurs sifatida ko'rishni talab qiladi.

Moliyaviy vositalarni tanlash muammosi kapital tuzilmasi nazariyasi bilan ham chambarchas bog'liq. S.Myers va N.Majluf korxona rahbariyati va investorlar o'rtasidagi axborot nosimmetrikligi sharoitida moliyalashtirish manbalari ma'lum ketma-ketlikda tanlanishini asoslab bergan: korxona avvalo ichki mablag'lardan, so'ngra qarz mablag'laridan foydalanadi, yangi aksiyalar emissiyasiga esa oxirgi navbatda murojaat qiladi [3]. Bu yondashuv moliyaviy vosita tanlovi faqat kapital qiymatiga emas, balki bozorga beriladigan signal, mavjud qarz yuki va korxonaning moliyaviy moslashuvchanligiga ham bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Moliyaviy qarorlarning ko'p mezonli tabiati qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi ko'p mezonli usullardan foydalanishni taqozo etadi. C.Zopounidis va M.Doumpos moliyaviy qarorlarda daromadlilik, risk va likvidlilik kabi bir-biriga zid mezonlarni bir vaqtda hisobga olish zarurligini ta'kidlab, ko'p mezonli usullarning moliyaviy menejmentda qo'llanilishini tizimlashtirgan [9]. T.Saati ishlab chiqqan iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli (AHP) murakkab muammoni maqsad, mezonlar va muqobillardan iborat iyerarxiyaga ajratib, juft taqqoslashlar orqali ularning nisbiy

ustuvorligini aniqlash imkonini beradi [5]. O.Vaidya va S.Kumar AHP usulining tanlov, baholash, resurslarni taqsimlash, reyting tuzish va prognozlash kabi turli sohalarida keng qo'llanilishini ko'rsatib bergan [7].

Zamonaviy ishlab chiqarishda raqobatbardoshlik texnologik yangilanish bilan tobora ko'proq bog'lanmoqda. S.Bag va hammualliflari Industry 4.0 texnologiyalarini joriy etish ilg'or ishlab chiqarish imkoniyatlari va barqaror rivojlanishga xizmat qilishini aniqlagan [1]. X.Xu va hammualliflari Industry 4.0 dan Industry 5.0 ga o'tish jarayonining mazmuni va yo'nalishlarini tahlil qilgan [8]. S.Sandu va B.Ciocanel ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarga yo'naltirilgan mablag'lar yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslagan [6]. Bu ishlar texnologik modernizatsiya uchun barqaror moliyaviy manbalar zarurligini tasdiqlaydi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar ham korxona moliyasini boshqarish masalalariga alohida e'tibor qaratgan. T.S.Malikov xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasini tashkil etish va moliyaviy resurslarni shakllantirish masalalarini yoritgan [15]. A.U.Burxanov moliyaviy xavfsizlik masalalarini tadqiq etgan [13], S.E.Elmirzayev esa korporativ moliyani boshqarishda soliq munosabatlarini takomillashtirish yo'nalishlarini asoslagan [14]. G.V.Savitskaya korxona moliyaviy holatini likvidlik, moliyaviy barqarorlik va mustaqillik koeffitsiyentlari tizimi orqali tahlil qilish metodikasini taklif etgan [11].

Tadqiqotda "moliyaviy vosita" korxonada moliyaviy aktiv va moliyaviy majburiyat holatlarini vujudga keltiruvchi shartnoma tavsifidagi moliyaviy munosabat sifatida talqin qilingan va mazkur tushunchaning mazmuni korxona raqobatbardoshligini ta'minlash omili nuqtai nazaridan rivojlantirilgan [12]. Bunday talqin moliyaviy vositaning korxona balansiga ta'siri bilan bir qatorda uning strategik natijaga - texnologik yangilanish, ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish, moliyaviy mustaqillikni saqlash va bozor pozitsiyasini mustahkamlashga ta'sirini ham hisobga olish imkonini beradi.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda moliyaviy vositalarni tanlash ko'pincha alohida mezon - kapital qiymati yoki moliyaviy risk asosida ko'rib chiqiladi. Korxonaning moliyaviy diagnostikasi, ekspert baholash va iyerarxik tanlovni yagona metodologik ketma-ketlikka birlashtiruvchi yondashuv hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, moliyaviy koeffitsiyentlar diagnostikasi, ekspert baholash va iyerarxialarni tahlil qilish usullarining kombinatsiyasiga asoslandi. Korxona raqobatbardoshligini oshirish uchun moliyaviy vositani tanlashda T.Saati tomonidan ishlab chiqilgan iyerarxialarni tahlil qilish usulidan [5] foydalanish taklif etilgan bo'lib, optimal yechimni shakllantirish so'rov o'tkazish, ustunlikni aniqlash va juft taqqoslash bosqichlari orqali bajarilgan [12].

Metodologiyaning birinchi bosqichida korxonaning moliyaviy ehtiyoji va strategik maqsadi identifikatsiya qilinadi. Moliyaviy ehtiyojni to'g'ri aniqlamasdan turib vosita tanlash metodologik jihatdan noto'g'ri, chunki aylanma mablag'larni

to'ldirish, uzoq muddatli modernizatsiya, eksportni kengaytirish va moliyaviy mustaqillikni tiklash bir xil moliyaviy instrumentlar to'plamini talab qilmaydi. Shu sababli qaror daraxtining yuqori darajasida "korxona raqobatbardoshligini oshirish" maqsadi, ikkinchi darajasida moliyaviy barqarorlik, moliyalashtirish qiymati, risk, muddat va strategik ta'sir kabi mezonlar, uchinchi darajasida esa muqobil moliyaviy yechimlar joylashtiriladi.

Ikkinchi bosqich - dastlabki moliyaviy diagnostika. Bunda korxonaning likvidliligi, qarz va xususiy kapital nisbati, moliyaviy mustaqilligi, aylanma kapitalning manyovrligi va moliyaviy barqarorligi baholanadi [11]. Diagnostika natijasi qaror qabul qilishda cheklov sifatida ishlaydi. Masalan, qarz/xususiy kapital nisbati yuqori bo'lgan korxonada qo'shimcha qarz jalb qilishning nisbiy jozibadorligi avtomatik ravishda pasayadi; xususiy kapital ulushi kamaygan sharoitda esa moliyaviy mustaqillikni tiklovchi vositalarning ahamiyati ortadi.

Uchinchi bosqichda ekspertlar mezon va muqobillarni 5 ballik shkala bo'yicha dastlabki baholaydi. Mazkur shkala tadqiqotda "juda muhim - muhim - hisobga olish mumkin - e'tiborsiz qoldirish mumkin - ahamiyatsiz" hamda muqobillar uchun "eng yaxshi - yaxshi - qabul qilinadigan - samarasiz - juda samarasiz" darajalari bilan ifodalangan [12] (1-jadval). Dastlabki ekspert filtri qaror maydonidan mutlaqo nomuvofiq variantlarni chiqarib tashlash va keyingi juft taqqoslash jarayonini soddalashtirishga xizmat qiladi.

1-jadval

Dastlabki mezon va muqobillarni ekspert baholash shkalasi¹

Ball	Mezon muhimligi	Muqobil sifati
5	Juda muhim mezon	Eng yaxshi moliyaviy vositalardan biri
4	Muhim mezon	Raqobatbardoshlikni ta'minlashda yaxshi variant
3	Mezonni hisobga olish mumkin	Qabul qilinadigan moliyaviy vosita
2	Mezonni e'tiborsiz qoldirish mumkin	Samarasiz moliyaviy vosita
1	Mezon e'tiborga loyiq emas	Juda samarasiz moliyaviy vosita

1-jadvaldan ko'rinadiki, shkala ikki yo'nalishda qo'llaniladi: mezonlar muhimligiga, muqobillar esa moliyaviy vosita sifatiga ko'ra 1 dan 5 gacha ball bilan baholanadi. Past ball olgan muqobillar dastlabki bosqichdayoq qaror maydonidan chiqarilishi mumkin, bu esa keyingi juft taqqoslashlar sonini qisqartiradi va ekspertlar e'tiborini haqiqatan ham muqobil bo'la oladigan variantlarga qaratadi.

To'rtinchi bosqichda mezonlar va muqobillar juft-juft taqqoslanadi. Har bir mezon bo'yicha lokal ustuvorlik vektori aniqlanadi, so'ngra ular mezonlar vaznlari bilan birlashtirilib umumiy ustuvorlik olinadi. Tadqiqotda mazkur bog'liqlik $P_{ac} \times P_{cs} = P_a$ ko'rinishida berilgan [12]. Ushbu maqolada u quyidagicha umumlashtiriladi:

$$P_i = \sum_{j=1}^m w_j \times p_{ij} \quad (1)$$

¹ Manba: muallifning dissertatsiya tadqiqoti [12] asosida tuzilgan.

Bu yerda P_i - i-muqobilning integral ustuvorligi, w_j - j-mezonning vazni, p_{ij} - i-muqobilning j-mezon bo'yicha lokal ustuvorligi, m - mezonlar soni. Optimal muqobil eng katta P_i qiymatiga ega variant sifatida aniqlanadi.

Taklif etilayotgan kengaytirilgan metodologiyada AHP natijasiga qo'shimcha ravishda moliyaviy barqarorlik cheklovi kiritiladi. Buning zarurati shundan iboratki, ekspertlar tomonidan yuqori baholangan variant korxonaning mavjud qarz yuki yoki likvidlilik holati sababli amalda xavfli bo'lishi mumkin. Shu bois qarorning tuzatilgan ustuvorligi quyidagi shaklda ifodalanadi:

$$P_i^* = P_i \times (1 - R_i) \quad (2)$$

Bu yerda P_i^* - risk va moliyaviy cheklovlar hisobga olingan tuzatilgan ustuvorlik; R_i - muqobil bilan bog'liq nisbiy moliyaviy risk koeffitsiyenti ($0 \leq R_i < 1$). Ushbu ifoda maqolada metodologik taklif sifatida kiritilib, manbadagi AHP yondashuvini moliyaviy risk diagnostikasi bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Beshinchi bosqichda tanlangan vositaning natijaviy samaradorligi monitoring qilinadi. Moliyaviy vositani tanlash qarorning yakuni emas; u korxona raqobatbardoshligi, moliyaviy mustaqillik va investitsiya faolligiga qanday ta'sir qilganini keyingi davrlarda o'lchash talab etiladi. Shu sababli moliyaviy vositadan foydalanish samaradorligi faqat jalb qilingan mablag' hajmi yoki foiz stavkasi bilan emas, balki korxona moliyaviy holatidagi sifat o'zgarishi bilan baholanishi zarur.

Metodologiyaning besh bosqichi, ularning mazmuni va har bir bosqichda olinadigan natija 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval

Moliyaviy vositani tanlashning takomillashtirilgan metodologik bosqichlari¹

Bosqich	Mazmuni	Natija
1	Moliyaviy ehtiyoj va strategik maqsadni identifikatsiya qilish	Qaror maqsadi va cheklovlari
2	Likvidlilik, qarz yuki, moliyaviy mustaqillik va barqarorlik diagnostikasi	Moliyaviy risk profili
3	Ekspertlar tomonidan 5 ballik dastlabki baholash	Muqobillarni filtrlash
4	AHP bo'yicha juft taqqoslash va integral ustuvorlik	Muqobillar reytingi
5	Risk bilan tuzatish, tanlov va keyingi monitoring	Adaptiv moliyaviy qaror

2-jadval ma'lumotlari metodologiya ketma-ket bog'langan jarayon ekanini ko'rsatadi: har bir bosqich natijasi keyingisi uchun kirish ma'lumoti bo'lib xizmat qiladi. Xususan, ikkinchi bosqichda aniqlangan moliyaviy risk profili beshinchi bosqichda ustuvorlikni (2) formula bo'yicha tuzatishda foydalaniladi. Natijada moliyaviy qaror bir martalik emas, adaptiv xususiyat kasb etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotda "Grand Techno Master" MChJning 2018-2022-yillardagi moliyaviy ko'rsatkichlari tahlil qilingan (3-jadval). Ushbu ma'lumotlar korxonada moliyaviy vosita tanlash masalasining amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. 2018-yilda qarz va xususiy

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

kapital nisbati 1,33 bo'lgan bo'lsa, 2022-yilda 4,56 ga yetgan; shu davrda moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti 0,75 dan 0,22 gacha kamaygan [12]. Bu kapital tuzilmasida qarz komponentining sezilarli kuchayganini ko'rsatadi. Ayni vaqtda moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti 0,39 dan 0,64 gacha oshgan, aylanma kapital manyovrligi 0,09 dan 0,36 gacha yaxshilangan. Alohida koeffitsiyentlar turli yo'nalishda harakatlangan va moliyaviy qaror qabul qilishda kompleks yondashuv zarur.

3-jadval

“Grand Techno Master” MChJning ayrim moliyaviy ko'rsatkichlari, 2018-2022-yillar¹

Ko'rsatkich	2018	2019	2020	2021	2022
Mutlaq likvidlilik koeffitsiyenti	0,14	0,18	0,21	0,26	0,21
Joriy likvidlilik koeffitsiyenti	1,12	1,41	1,59	1,68	1,25
Aylanma kapital manyovrligi	0,09	0,07	0,05	0,29	0,36
Qarz/xususiy kapital nisbati	1,33	1,42	3,62	4,16	4,56
Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti	0,75	0,70	0,28	0,24	0,22
Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti	0,39	0,35	0,42	0,48	0,64

3-jadvalda likvidlilik ko'rsatkichlari 2021-yilgacha yaxshilanib, 2022-yilda biroz pasaygan: joriy likvidlilik koeffitsiyenti 1,12 dan 1,68 gacha oshib, so'ngra 1,25 ga tushgan, mutlaq likvidlilik koeffitsiyenti esa 0,26 dan 0,21 ga kamaygan. Eng keskin o'zgarish qarz/xususiy kapital nisbatida kuzatilgan: u 2020-yilda 3,62 ga ko'tarilib, 2022-yilda 4,56 ga yetgan. Bu holat keyingi moliyalashtirish qarorlarida qarz yukini oshirmaydigan vositalarga ustuvorlik berish zarurligini ko'rsatadi.

Manbada “Grand Techno Master” MChJ uchun moliyaviy vositalarni tanlash iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli orqali sinovdan o'tkazilgan. Muqobillar K1-K5 tarzida belgilangan. Tadqiqotda K1 aksiyalar emissiyasi bilan bog'liq muqobil sifatida tilga olinadi va yakuniy xulosada u korxona uchun moliyaviy mustaqillikni ta'minlashga yo'naltirilgan eng maqbul variant sifatida baholanadi [12]. Qolgan muqobillarning to'liq iqtisodiy mazmuni avtoreferatda ochiq nomlanmaganligi sababli ushbu maqolada ular K2-K5 belgilari bilan saqlab qolindi.

4-jadval

“Grand Techno Master” MChJ bo'yicha AHP muqobillarining umumiy ustuvorligi²

Muqobil	Umumiy ustuvorlik	Reyting
K1	0,4520	1
K4	0,2163	2
K3	0,1907	3
K2	0,1280	4
K5	0,0130	5

Muqobillarning umumiy ustuvorliklari K1 - 0,452; K2 - 0,128; K3 - 0,1907; K4 - 0,2163; K5 - 0,013 ko'rinishida shakllangan [12] (4-jadval). Natijada K1 birinchi, K4

¹ Manba: “Grand Techno Master” MChJ ma'lumotlari asosida [12].

² Manba: “Grand Techno Master” MChJ bo'yicha AHP hisob-kitoblari [12].

ikkinchi, K3 uchinchi, K2 to'rtinchi o'rinni egallagan. K5ning ustuvorligi juda past bo'lgani sababli u joriy sharoitda amaliy tanlov sifatida kuchsiz hisoblanadi. Shu bilan birga, Tadqiqotda barcha muqobillar ma'lum darajada ahamiyatli ekani, korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda turli omillarni kompleks hisobga olish zarurligi qayd etiladi [12].

4-jadval ma'lumotlariga ko'ra, K1 muqobilining ustuvorligi (0,4520) ikkinchi o'rindagi K4 muqobilinikidan (0,2163) ikki baravardan ko'proq yuqori. Birinchi uchta muqobil (K1, K4, K3) umumiy ustuvorlikning 85,9 foizini tashkil etadi, K5 ning ulushi esa atigi 1,3 foizni tashkil qiladi. Demak, tanlov asosan uchta muqobil atrofida shakllanadi.

Muqobillarni juft taqqoslashning manbada keltirilgan dastlabki matritsasi 5-jadvalda berilgan [12].

5-jadval

Manbada keltirilgan muqobillarni juft taqqoslash dastlabki matritsasi¹

K	K1	K2	K3	K4	K5
K1	1	3	1/4	1/4	1/2
K2	1/5	1/4	1/3	1/3	1/5
K3	1/4	1/3	1	1/5	1/3
K4	1/2	1/3	1/5	1	1/2
K5	1/4	1/4	1/3	1/3	1/4

5-jadvalda har bir katak qatordagi muqobilning ustundagi muqobilga nisbatan afzallik darajasini Saati shkalasida ifodalaydi [5]. Masalan, K1 muqobili K2 ga nisbatan 3 baravar afzal baholangan, K3 va K4 ga nisbatan esa 1/4 qiymat olgan. Matritsa ekspertlarning dastlabki baholarini aks ettiradi, shu sababli yakuniy ustuvorliklarni hisoblashda u teskari simmetriklik ($a_{ji} = 1/a_{ij}$) va muvofiqlik koeffitsiyenti bo'yicha tekshirilishi lozim.

K1ning ustuvorligi moliyaviy diagnostika natijalari bilan mantiqan mos tushadi. 2018-2022-yillarda moliyaviy mustaqillik koeffitsiyentining 0,75 dan 0,22 gacha pasayishi kapital tarkibida xususiy mablag'larning nisbiy rolini tiklash zaruratini kuchaytiradi. Demak, AHP natijasi faqat ekspert subyektiv bahosiga emas, korxonaning real moliyaviy holatiga ham mos keladi. Ushbu uyg'unlik taklif etilgan metodologiyaning asosiy afzalligidir: avval diagnostika, keyin ekspert va iyerarxik tanlov, so'ng natija monitoringi.

Metodologik jihatdan muqobilning yuqori ustuvorligi avtomatik tarzda "faqat shu vositadan foydalanish kerak" degan xulosani anglatmaydi. Korxona kapital tuzilmasining barqarorligi ko'pincha bir nechta moliyaviy manbalarni kombinatsiyalash orqali ta'minlanadi. Shu sababli moliyaviy injenering yondashuvi doirasida K1 asosiy tayanch vosita, boshqa muqobillar esa likvidlilik, investitsiya muddati va moliyalashtirish qiymatini muvozanatlashtiruvchi qo'shimcha element sifatida ko'rilishi mumkin. Tadqiqotda ham moliyaviy injenering asosida korxonalar

¹ Manba: muallifning tadqiqoti [12] ma'lumotlari asosida.

raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi ishlab chiqilgani qayd etilgan [12].

Tadqiqotda hududlarda elektrotexnika sanoati korxonalarining investitsion samaradorligini oshirish uchun bir qator choralar ko'rsatilgan: maqsadli tarmoqlarni strategik va interfaol rejalashtirish, raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, inqiroz sharoitida tashqi investitsiya resurslarini davlat kredit kafolatlari va texnologik ilg'or loyihalar bo'yicha foiz subsidiyalari orqali safarbar etish, investitsiya resurslarini taqsimlash va investorlar bilan hamkorlikning institutsional shart-sharoitlarini yaxshilash [12]. Ushbu choralar korxona darajasidagi AHP tanlovini tarmoq va hudud miqyosidagi moliyaviy infratuzilma bilan bog'lash imkonini beradi.

Taklif etilayotgan metodologiyada moliyaviy vositani tanlashning yakuniy qaror kartasi uch qatlamdan iborat bo'ladi. Birinchi qatlam - majburiy moliyaviy cheklovlar: likvidlilik, qarz yuki va moliyaviy mustaqillik. Ikkinchi qatlam - strategik mezonlar: kapital qiymati, jalb qilish tezligi, muddat, investitsiya maqsadiga moslik va raqobatbardoshlikka ta'sir. Uchinchi qatlam - ekspert-AHP ustuvorligi. Qaror faqat uchala qatlam bir-birini tasdiqlagan holda maqbul deb qabul qilinadi.

Bunday yondashuv korxonada moliyaviy vositalardan foydalanishni epizodik qarorlardan strategik portfel boshqaruviga o'tkazadi. Natijada moliyalashtirish qarorlari alohida kredit yoki emissiya operatsiyasi doirasida emas, korxona kapital tuzilmasi, investitsiya dasturi va raqobat strategiyasining yagona tizimi sifatida ko'riladi.

Olingan natijalar moliyaviy vosita tanlashning an'anaviy "foiz stavkasi - muddat - ta'minot" uchligidan kengroq metodologiyani talab qilishini ko'rsatadi. Korxona raqobatbardoshligi nuqtai nazaridan moliyalashtirishning eng arzon varianti strategik jihatdan eng foydali bo'lmasligi mumkin. Masalan, qarz resursining nominal qiymati past bo'lsa ham, korxonaning qarz yuklamasi allaqachon yuqori bo'lsa, ushbu vosita kelajakdagi moliyaviy moslashuvchanlikni cheklashi mumkin. Shu sababli moliyaviy vositaning "narxi"ga kapital qiymati bilan birga moliyaviy risk va strategik imkoniyat xarajati ham kiradi.

"Grand Techno Master" MChJ misolida K1ning 0,452 ustuvorlik bilan birinchi o'ringa chiqishi aynan moliyaviy mustaqillikni tiklash zarurati bilan izohlanadi. K4 va K3ning mos ravishda 0,2163 hamda 0,1907 darajasidagi ustuvorligi esa boshqa moliyaviy yechimlarning ham butunlay inkor etilmasligini ko'rsatadi [12]. Amaliyotda kapital manbalari kombinatsiyasi korxona risk profiliga mos shakllantirilishi kerak. Shu nuqtai nazardan AHP "bitta g'olib"ni aniqlash vositasidan tashqari, moliyaviy portfeldagi ulushlar yoki ustuvorlik ketma-ketligini belgilash instrumenti sifatida ham qo'llanishi mumkin.

Maqolada taklif etilgan risk bilan tuzatilgan ustuvorlik yondashuvi manbadagi AHP modelini rivojlantirishga qaratilgan. Uning asosiy g'oyasi shuki, ekspertlar tomonidan strategik jihatdan jozibador deb topilgan muqobil korxonaning joriy moliyaviy cheklovlari bilan muvofiqlashtiriladi. Natijada qaror qabul qiluvchi shaxs "qaysi vosita yaxshi?" savoliga emas, "qaysi vosita aynan shu korxonaning hozirgi moliyaviy holati va raqobat maqsadi uchun yaxshiroq?" savoliga javob oladi.

Moliyaviy vositalarni tanlash jarayonida tashqi institutsional omillar ham muhim. Davlat kredit kafolatlari, foiz stavkalarini subsidiyalash, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va investorlar bilan hududiy hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish investitsion samaradorlikni oshiruvchi yo'nalishlar sifatida ko'rsatilgan [12]. Demak, korxonaning moliyaviy portfeli faqat ichki balans ko'rsatkichlariga emas, balki mavjud moliyaviy infratuzilma va davlat qo'llab-quvvatlash instrumentlariga ham moslashishi zarur.

Ilmiy jihatdan ushbu maqolaning yangiligi uchta elementda namoyon bo'ladi.

1. Moliyaviy diagnostika AHP tanlovidan oldingi majburiy filtr sifatida metodologiyaga kiritildi.

2. Manbadagi integral ustuvorlik ko'rsatkichini moliyaviy risk koeffitsiyenti bilan tuzatish taklif etildi.

3. Moliyaviy vositani tanlash bir martalik qaror emas, balki monitoring va qayta kalibrlashni o'z ichiga oluvchi uzluksiz boshqaruv sikli sifatida shakllantirildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda moliyaviy vositalarni tanlash moliyaviy menejmentning ko'p mezonli strategik vazifasi ekanini ko'rsatdi. Moliyaviy vositalarning samaradorligini faqat mablag' qiymati yoki jalb etish tezligi bilan baholash yetarli emas; korxonaning likvidliligi, qarz yuklamasi, moliyaviy mustaqilligi, investitsion maqsadi va raqobat strategiyasi birgalikda hisobga olinishi zarur.

"Grand Techno Master" MChJ bo'yicha AHP natijalarida K1 muqobilining 0,452 ustuvorlik bilan birinchi o'rinni egallashi, shuningdek 2018-2022-yillarda moliyaviy mustaqillik koeffitsiyentining 0,75 dan 0,22 gacha pasaygani mazkur korxona uchun xususiy kapital va moliyaviy mustaqillikni mustahkamlovchi qarorlarning ahamiyatini ko'rsatadi [12].

Maqolada taklif etilgan metodologiya besh bosqichdan iborat: moliyaviy ehtiyojni identifikatsiya qilish; moliyaviy diagnostika; ekspert filtri; AHP asosida ustuvorlikni aniqlash; natijaviy monitoring. Ushbu ketma-ketlikka risk bilan tuzatilgan ustuvorlik koeffitsiyentining kiritilishi moliyaviy qarorlarni korxonaning real holatiga moslashtirish imkonini beradi.

Amaliy jihatdan metodologiya sanoat korxonalariga qarz va xususiy kapital manbalarini muvozanatlashtirish, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda resurslarni ustuvorlashtirish, ortiqcha moliyaviy risklarni cheklash va moliyaviy vositalar portfelini raqobat strategiyasiga mos shakllantirish imkonini beradi. Kelgusida metodologiyani turli sanoat tarmoqlari bo'yicha panel ma'lumotlari va real kapital qiymati ko'rsatkichlari asosida sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Sanoat korxonalarida moliyaviy vositani tanlashdan oldin likvidlilik, qarz yuki va moliyaviy mustaqillik ko'rsatkichlari bo'yicha majburiy moliyaviy diagnostika o'tkazish va uning natijalarini qaror qabul qilishda cheklov sifatida qo'llash.

2. Moliyaviy vositalarni tanlashda AHP usulini risk bilan tuzatilgan ustuvorlik koeffitsiyenti bilan birgalikda qo'llash, ekspertlar guruhiga moliyaviy menejerlar, tarmoq mutaxassislari va strategik boshqaruv vakillarini muvozanatli jalb etish.

3. "Grand Techno Master" MChJ sharoitida moliyaviy mustaqillikni tiklash maqsadida K1 muqobilini asosiy vosita, K4 va K3 muqobillarini esa likvidlilik va moliyalashtirish qiymatini muvozanatlashtiruvchi qo'shimcha vositalar sifatida qo'llash.

4. Tanlangan moliyaviy vositalar samaradorligini muntazam monitoring qilish va korxona moliyaviy holati o'zgarganda qarorni qayta kalibrlash tartibini joriy etish.

5. Elektrotexnika sanoati korxonalarining investitsion faolligini qo'llab-quvvatlash uchun davlat kredit kafolatlari va foiz subsidiyalari kabi institutsional vositalarni korxonaning moliyaviy portfeli tarkibida hisobga olish [12].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bag, S., Gupta, S., & Kumar, S. (2021). Industry 4.0 adoption and 10R advance manufacturing capabilities for sustainable development. International Journal of Production Economics, 231, 107844. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107844>

2. Feurer, R., & Chaharbaghi, K. (1994). Defining competitiveness: A holistic approach. Management Decision, 32(2), 49-58. <https://doi.org/10.1108/00251749410054819>

3. Myers, S. C., & Majluf, N. S. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. Journal of Financial Economics, 13(2), 187-221. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(84\)90023-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(84)90023-0)

4. Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. New York: Free Press.

5. Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. International Journal of Services Sciences, 1(1), 83-98. <https://doi.org/10.1504/IJSSCI.2008.017590>

6. Sandu, S., & Ciocanel, B. (2014). Impact of R&D and innovation on high-tech export. Procedia Economics and Finance, 15, 80-90. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00450-X](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00450-X)

7. Vaidya, O. S., & Kumar, S. (2006). Analytic hierarchy process: An overview of applications. European Journal of Operational Research, 169(1), 1-29. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2004.04.028>

8. Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0 - Inception, conception and perception. Journal of Manufacturing Systems, 61, 530-535. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.10.006>

9. Zopounidis, C., & Doumpos, M. (2002). Multi-criteria decision aid in financial decision making: Methodologies and literature review. Journal of Multi-Criteria Decision Analysis, 11(4-5), 167-186. <https://doi.org/10.1002/mcda.333>

10. Ансофф И. Стратегическое управление. - М.: Экономика, 1989. - 519 с.

11. Савицкая Г.В. Экономический анализ. 11-е изд. - М.: Новое знание, 2005.

12. Abdumurotov Sh.Sh. Korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda moliyaviy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirish: iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2024.

13. Burxanov A.U. Moliyaviy xavfsizlik. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. - 164 b.

14. Elmirzayev S.E. Korporativ moliyani boshqarishda soliq munosabatlarini takomillashtirish: iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2017.

15. Malikov T.S. Moliya: xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2009.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Rasmiy statistik ma'lumotlar. <https://stat.uz>

17.

18.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, sentabr, 9-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi** rayosatining **2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**